

Radosław Mazur¹

WSKAZANIA WYCHOWAWCZE WE WSPÓŁCZESNYM NAUCZANIU KOŚCIOŁA

Wstęp

Wychowanie od początku istnienia Kościoła wpisywało się w optykę jego działań duszpasterskich, jednak ostatnie stulecie to czas szczególnego skupienia uwagi na sprawach związanych z kształtowaniem postaw². Świadectwem intensywnego namysłu nad powyższą tematyką są zarówno dokumenty Magisterium Kościoła, jak i liczne publikacje naukowe³. Źródła wychowawczej misji Kościół upatruje przede wszystkim w dwóch swoich tytułach – Matki i Nauczycielki. Posłannictwo to jest rozumiane jako niezbywalne i nienaruszalne. Niezbywalność skutkuje obowiązkiem wychowawczego dzieła podejmowanego przez Kościół i niemożnością zrzeczenia się go. Nienaruszalność oznacza natomiast powinność respektowania prawa Kościoła do wychowania oraz udział w jego wychowawczych działaniach przez osoby i społeczności partycypujące w działaniach wychowawczych⁴.

-
- 1 Ks. dr Radosław Mazur, Wydział Teologiczny Uniwersytetu Szczecińskiego. Adres do korespondencji: 75-817 Koszalin, ul. Seminaryjna 2; e-mail: radoslaw.mazur@usz.edu.pl.
 - 2 Stanisław Dziekoński, *Rozwój wychowawczej myśli Kościoła na przestrzeni ostatnich wieków* (Warszawa: Wydawnictwo UKSW, 2004), 10. Wypowiedzi papieża na temat wychowania notujemy już od początku XIX w., ale dopiero Pius XI poświęcił temu zagadnieniu osobną encyklikę (Pius XI, *Encyklika Jego Świątobliwości Piusa XI z Boskiej Opatrzności papieża do patriarchów, prymasów, arcybiskupów, biskupów i innych ordynariuszy, żyjących w zgodzie i jedności ze Stolicą Apostolską i do wszystkich wiernych katolickiego świata O chrześcijańskim wychowaniu młodzieży „Divini illius magistri”* (Warszawa: Te Deum, 1999)); Jerzy Bagrowicz, *Edukacja religijna współczesnej młodzieży. Źródła i cele* (Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 2000), 152–209.
 - 3 Cenną pomocą do zorientowania się w ilości publikacji oraz w poruszanych przestrzeniach tematycznych są powstałe tomy bibliografii katechetycznej: *Bibliografia katechetyczna 1945–1995*, oprac. Roman Murawski, Ryszard Czekalski, Jacek Tochmański (Warszawa: Wydawnictwo UKSW, 1999); *Bibliografia katechetyczna 1996–2000*, oprac. Ryszard Czekalski, Roman Murawski (Warszawa: Wydawnictwo UKSW, 2002); *Bibliografia katechetyczna 2001–2010*, oprac. Ryszard Czekalski (Warszawa: Wydawnictwo UKSW, 2012).
 - 4 Dziekoński, *Rozwój wychowawczej myśli Kościoła na przestrzeni ostatnich wieków*, 29.

Co na temat wychowania mówią współczesne dokumenty kościelne? Jakie inspiracje można w nich odnaleźć? Jaka jest w nich relacja pomiędzy wychowaniem w wierze⁵, a więc specyficznym zadaniem Kościoła realizowanym zwłaszcza poprzez dzieło katechizacji, a wychowaniem w ogólności?

Podejmując powyższe pytania i szukając na nie odpowiedzi, trzeba na początku zdefiniować rozumienie współczesnych dokumentów Kościoła. W niniejszym opracowaniu przyjęte zostały dwie cezury: czasowa, którą jest Sobór Watykański II, a także aktualność dokumentów⁶. Zapisy zawarte w dokumentach zostały uzupełnione wypowiedziami papieży dotyczącymi wychowania. Wskazania Kościoła odnośnie do wychowania można odczytać w kilku zakresach tematycznych. Na początku przedstawione zostaną wyniki poszukiwania definicji pojęcia wychowania i jego rozumienia, następnie przybliżone zostanie określenie podmiotów wychowania, wreszcie celów wychowania i środków do ich osiągnięcia.

1. Czym jest wychowanie?

Soborowa myśl o wychowaniu ukazana została przede wszystkim w *Deklaracji o wychowaniu chrześcijańskim* „*Gravissimum educationis*”. Akcentuje się w niej, że „wszyscy ludzie jakiegokolwiek rasy, stanu i wieku mają jako cieszący się godnością osoby nie-naruszalne prawo do wychowania”⁷. Ojcowie soborowi zaznaczają jednocześnie, że „prawdziwe wychowanie zdąża do kształtowania osoby ludzkiej w kierunku jej celu ostatecznego, a równocześnie do dobra społeczności, których człowiek jest członkiem”⁸. Określone jest równocześnie, na czym owo kształtowanie ma polegać: „Należy więc zgodnie z postępowaniem nauk psychologicznych, pedagogicznych i dydaktycznych dopomagać dzieciom i młodzieży do harmonijnego rozwijania wrodzonych właściwości fizycznych, moralnych i intelektualnych, do zdobywania stopniowo coraz doskonalszego zmysłu odpowiedzialności w należytych kształtowaniu własnego życia przez nieustanny wysiłek i w osiąganiu prawdziwej wolności, po wielkodusznym i stanowczym przeciężaniu przeszkód”⁹. Istotny oraz inspirujący jest fakt, że deklaracja zachęca też do

5 Często zamiennie używane są pojęcia: „wychowanie w wierze”, „wychowanie do wiary”, „wychowanie w duchu wiary” i „wychowanie religijne”, na co zwraca uwagę: Roman Murawski, „Wiara a wychowanie”, *Colloquia Theologica Ottoniana* 1 (2014): 59–71.

6 Aktualność w niniejszym opracowaniu rozumiana jest jako obowiązywalność. Na przykład nie jest aktualna w tym znaczeniu *Ogólna instrukcja katechetyczna* z roku 1971 (Kongregacja ds. Duchowieństwa, „Ogólna instrukcja katechetyczna «Directorium Catechisticum Generale»”, w: *Katecheza po Soborze Watykańskim II w świetle dokumentów Kościoła*, red. W. Kubik, t. 2. (Warszawa, 1985), 91–192), ponieważ zastąpiło ją w roku 1997 *Dyrektorium ogólne o katechizacji* (Kongregacja ds. Duchowieństwa, *Dyrektorium ogólne o katechizacji* (Poznań: Pallottinum, 1997)) (dalej DOK).

7 Sobór Watykański II, „Deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim «Gravissimum educationis»”, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje – Dekrety – Deklaracje* (Poznań: Pallottinum, 1986), 313–324, nr 1 (dalej DWCH).

8 DWCH, nr 1.

9 DWCH, nr 1.

podejmowania pozytywnego i roztropnego, a także odpowiedniego do wieku wychowania seksualnego¹⁰. W kolejnym punkcie dokumentu autorzy ukazują specyfikę wychowania chrześcijańskiego, do którego wszyscy chrześcijanie mają prawo, a które prowadzić ma do tego, aby „ochrzczeni, wprowadzani stopniowo w tajemnice zbawienia, stawali się z każdym dniem coraz bardziej świadomi otrzymanego daru wiary”¹¹.

Jak zauważa Jerzy Bagrowicz, autorzy deklaracji, nie negując zasadniczych tez dotychczasowego nauczania Kościoła, zwłaszcza zawartego w encyklice *Divini illius magistri* Piusa XI z 1929 r., zmieniają jednak optykę spojrzenia na wychowanie. Widoczne jest porzucenie akcentów polemicznych na rzecz pozytywnego ukazania wartości wychowania i roli Kościoła w tym dziele¹². W realizacji pozytywnego ukazania procesu wychowawczego istotną rolę pełni ukazanie wychowania jako prawa przysługującego każdemu człowiekowi, a także otwartość, choć nie bezkrytyczna, na osiągnięcia nauk humanistycznych zajmujących się wychowaniem.

Soborowe inspiracje wychowawcze można odnaleźć w nauczaniu św. Jana Pawła II, czego przykładem jest chociażby przemówienie w siedzibie UNESCO, wygłoszone 2 czerwca 1980 r.: „w wychowaniu chodzi o to (...), aby człowiek stawał się bardziej człowiekiem – o to, by bardziej «był», a nie tylko «miał» – aby więc poprzez wszystko, co «ma», co «posiada», umiał bardziej i pełniej być człowiekiem – to znaczy, aby również umiał «być» nie tylko z drugimi, ale także «dla drugich»”¹³. Rozwinięciem powyższych treści mogą być myśli z *Listu do rodzin*, w którym papież zaznacza, że „wychowanie jest przede wszystkim obdarzaniem człowieczeństwem – obdarzaniem dwustronnym (...), jest procesem, w którym wzajemna komunია osób dochodzi do głosu w sposób szczególny”¹⁴.

Jan Paweł II podkreśla również specyfikę wychowania religijnego: „wychowanie katolickie jest przede wszystkim głoszeniem Chrystusa, pomocą w kształtowaniu Chrystusa w życiu innych. Ci, którzy zostali ochrzczeni, muszą być wychowani do życia nowością życia chrześcijańskiego w sprawiedliwości i świętości prawdy. Sprawa wychowania katolickiego jest sprawą Jezusa Chrystusa i Jego Ewangelii na służbie człowiekowi”¹⁵. Swojemu spojrzeniu na wychowanie jako pomoc w samowychowaniu papież daje natomiast wyraz w liście apostolskim do młodych z okazji Międzynarodowego Roku Młodzieży: „jeśli bowiem nie ulega wątpliwości, że rodzina wychowuje, że szkoła kształci i wycho-

10 DWCH, nr 1.

11 DWCH, nr 2.

12 Bagrowicz, *Edukacja religijna współczesnej młodzieży. Źródła i cele*, 163.

13 Jan Paweł II, „Przemówienie w siedzibie Organizacji Narodów Zjednoczonych do spraw Oświaty, Nauki i Kultury (UNESCO), Paryż, 2 czerwca 1980”, w: Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*, t. 10 *Homilie i przemówienia z pielgrzymek – Europa*, cz. 2 *Francja, Hiszpania, Portugalia, kraje Beneluksu* (Kraków: Wydawnictwo M, 2008), 99–108.

14 Jan Paweł II, „List do rodzin, Watykan 1994”, dostęp 30.10.2017, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/listy/gratissimam.html.

15 Jan Paweł II, „Prymat wartości moralnych. Do nauczycieli i studentów w Glasgow, 1 VI 1982”, w: Jan Paweł II, *Nauczanie społeczne*, t. 3, cz. 2 *1982*, red. P. Nitecki, J. Skwara, W. Szymczak (Warszawa: Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych, 1986), 652.

wuje, to równocześnie tak działanie rodziny, jak i szkoły pozostanie niekompletne (a może zostać wręcz zniweczone) – jeżeli każdy i każda z Was, Młodych, nie podejmie dzieła swojego wychowania”¹⁶.

Podobne myśli papież kieruje również w swoim liście do rodzin: „proces wychowawczy prowadzi do fazy, do której się dochodzi wtedy, gdy po osiągnięciu pewnego stopnia dojrzałości psychofizycznej człowiek zaczyna «wychowywać się sam». Z biegiem czasu owo samowychowanie przerośnie poniekąd dotychczasowy proces wychowawczy. Przerastając, nie przestaje jednak w dalszym ciągu z niego wyrastać. Młody człowiek spotyka nowe osoby i nowe środowiska, a w szczególności nauczycieli i kolegów w szkole, którzy zaczynają odgrywać w jego życiu wpływ wychowawczy, dodajmy: dodatni albo ujemny. W tym nowym kontakcie występuje pewien dystans czy nawet sprzeciw w stosunku do wychowania rodzicielskiego, w stosunku do rodziny. Mimo wszystko jednak proces samowychowania w zasadniczej mierze potwierdza to, co dokonało się w dziecku, chłopcu czy dziewczynie, poprzez wychowanie w rodzinie i w szkole. Nawet przeobrażając się, odchodząc we własnym kierunku, młody człowiek pozostaje nadal w orbicie swych egzystencjalnych korzeni”¹⁷.

Janusz Mastalski, analizując myśl wychowawczą św. Jana Pawła II, wyróżnia w niej sześć istotnych elementów czy filarów składających się na bardzo konkretny model wychowania. Są to: chrystocentryzm, spójna teologia, chrześcijańska aksjologia, środowiska wychowawcze, samowychowanie, a także pedagogia zasad¹⁸. W przytoczonych wypowiedziach można również odczytać ów pozytywny przekaz dotyczący wychowania zakreślony wcześniej przez soborową deklarację.

Tematykę wychowania porusza również *Katechizm Kościoła Katolickiego*. Przestrzega na przykład przed brakiem realizmu w wychowaniu: „nieuwzględnienie tego, że człowiek ma naturę zranioną, skłoną do zła, jest powodem wielkich błędów w dziedzinie wychowania, polityki, działalności społecznej i obyczajów”¹⁹. Mówiąc o kształtowaniu sumienia, katechizm zwraca uwagę na niebezpieczeństwo indywidualizmu: „Wychowanie sumienia jest nieodzowne w życiu każdego człowieka, który jest poddawany negatywnym wpływom, a przez grzech – kuszony do wybrania raczej własnego zdania i odrzucania nauczania pewnego”²⁰.

Podkreśla on również wzajemną zależność wychowania ogólnego i wychowania w wierze: „Cnoty ludzkie, nabyte przez wychowanie, świadome czyny i wytrwale podejmowane wysiłki, są oczyszczane i podnoszone przez łaskę Bożą”²¹. Wskazania katechi-

16 Jan Paweł II, „List apostolski «Parati semper» Ojca Świętego Jana Pawła II do młodych całego świata z okazji Międzynarodowego Roku Młodzieży”, dostęp 30.10.2017, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/listy/parati.html.

17 Jan Paweł II, „List do rodzin, Watykan 1994”, nr 16.

18 Janusz Mastalski, „Model wychowania w nauczaniu bł. Jana Pawła II”. *Verbum Vitae* 21 (2012): 253–271.

19 *Katechizm Kościoła Katolickiego* (Poznań: Pallottinum, 2002), nr 407 (dalej KKK).

20 KKK, nr 1783.

21 KKK, nr 1810.

zmu zwracają uwagę na rzeczywiste problemy i niebezpieczeństwa, które mogą zaburzyć proces wychowawczy i które w towarzystwie wychowankom trzeba koniecznie brać pod uwagę.

O trudnościach związanych z wychowaniem Benedykt XVI wspomina w *Liście do diecezji rzymskiej o pilnej potrzebie wychowania (21.01.2008)*. Zauważa w nim między innymi: „niewątpliwie zarówno rodzice, jak i nauczyciele oraz ogólnie wychowawcy są wystawieni na silną pokusę, by się poddać, a jeszcze bardziej na niebezpieczeństwo niezrozumienia swej roli czy, ściślej, misji, jaka została im powierzona. W rzeczywistości jest to kwestia nie tylko osobistej odpowiedzialności dorosłych czy młodzieży, która wszak istnieje, i nie powinno się tego ukrywać, lecz także powszechnie panującego klimatu, mentalności i rodzaju kultury, które prowadzą do zwątpienia w wartość osoby ludzkiej, w znaczenie prawdy i dobra, a w ostatecznym rozrachunku w dobro życia. W takiej sytuacji trudne staje się przekazywanie z pokolenia na pokolenie czegoś ważnego i pewnego, reguł postępowania, wiarygodnych celów, wokół których można budować własne życie”²².

Papież Franciszek, diagnozując obecny kontekst wychowawczy, zauważa niebezpieczną sytuację antagonizowania środowisk wychowawczych: „«Krytyczni» intelektualiści wszelkiego rodzaju uciszali rodziców na tysiące sposobów, by bronić młode pokolenia przed szkodliwymi konsekwencjami – prawdziwymi bądź rzekomymi – wychowania rodzinnego. Rodzina została oskarżona m.in. o despotyzm, faworyzowanie, konformizm, tłumienie uczuć, które rodzi konflikty. Doszło w rezultacie do rozdziału między rodziną i społeczeństwem, między rodziną i szkołą, pakt wychowawczy jest dziś zerwany; tym samym przymierze wychowawcze społeczeństwa i rodziny znalazło się w stanie kryzysu, ponieważ zostało podważone wzajemne zaufanie. Przejawów tego jest wiele. Na przykład, w szkole nadszarpięte zostały relacje między rodzicami i nauczycielami. Występują niekiedy napięcia i wzajemna nieufność; a konsekwencje naturalnie ponoszą dzieci. Z drugiej strony, wzrosła liczba tzw. «ekspertów», którzy przejęli rolę rodziców również w najbardziej intymnych aspektach wychowania. Na temat życia uczuciowego, osobowości i rozwoju, praw i obowiązków «eksperci» wiedzą wszystko: znają cele, motywacje, techniki. A rodzice muszą tylko słuchać, uczyć się i dostosowywać. Pozbawieni swojej roli, stają się często nadmiernie lękliwi i zaborczy w stosunku do swoich dzieci, do tego stopnia, że ich w ogóle nie upominają: «Nie możesz upominać dziecka». Mają tendencję do powierzania ich w coraz większej mierze «ekspertom», również co do najbardziej delikatnych i osobistych aspektów ich życia, a sami usuwają się w kąt; tym samym istnieje dziś niebezpieczeństwo, że rodzice sami wyłącza się z życia swoich dzieci”²³.

22 Benedykt XVI, „List do diecezji rzymskiej o pilnej potrzebie wychowania (21.01.2008)”, *L'Osservatore Romano* wyd. pol. 4 (2008): 4.

23 Franciszek, „Rodzice nie mogą rezygnować z wychowywania dzieci. Audiencja generalna 20 maja 2015 r.”, dostęp 30.04.2017, http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/franciszek_i/audiencje/ag_20052015.html.

Ostatni papież w swoich wypowiedziach zwraca uwagę na konkretne wyzwania wychowawcze, którym trzeba sprostać. Mogą one dotyczyć zwątpienia w sam sens wychowania czy pewnej anomii systemu wychowawczego, a także braku odpowiedniej współpracy środowisk wychowawczych oraz dającego się zaobserwować cedowania działań wychowawczych na rozmaitych „ekspertów”, których koncepcje wychowawcze często są bardzo różne od przekonań czy wizji wychowawczej rodziców.

Współpraca środowisk wychowawczych jest również niezbędna w wychowaniu religijnym. „Chrześcijańskie wychowanie w rodzinie, katecheza i nauka religii w szkole, odpowiednio do ich właściwości, są wewnątrznie powiązane w służbie wychowania chrześcijańskiego dzieci i młodzieży”²⁴. Na tym polu również zaobserwować można liczne problemy związane z wychowaniem w wierze, których podłożem jest właśnie brak odpowiedniej współpracy środowisk.

2. Podmioty wychowania

Mówiąc o podmiotach wychowania, mamy na myśli przyjrzenie się wychowankom i wychowawcom, a także relacjom, jakie się między nimi nawiązują. Deklaracja Soboru Watykańskiego II podkreśla podmiotowy charakter roli wychowanka w procesie wychowania, ukazując potrzebę „coraz doskonalszego zmysłu odpowiedzialności w należyтым kształtowaniu własnego życia”²⁵. Wychowankowie ochrzczeni mają ponadto obowiązek stawać się „coraz bardziej świadomi otrzymanego daru wiary”, ponieważ sami „zaprawiają się w prowadzeniu własnego życia wedle nowego człowieka w sprawiedliwości i świętości prawdy”²⁶.

Nakreślając obowiązki wychowawcy, dokumenty Kościoła podkreślają jego rolę pomocniczą. Wychowawca powinien „dopomagać dzieciom i młodzieży do harmonijnego rozwijania wrodzonych właściwości fizycznych, moralnych i intelektualnych”, a także pobudzać wychowanka „do oceny wartości moralnych wedle prawidłowego sumienia i do przyjmowania owych wartości przez osobisty wybór”²⁷. Podobnie traktowana jest wspomagająca rola wychowawcy w wychowaniu wiary.

Wymieniając i opisując niezbędne przymioty wychowawcy, ojcowie soborowi nie wahają się przed określeniem jego roli jako powołania: „Piękne więc i wielkiej doniosłości jest powołanie tych wszystkich, którzy pomagając rodzicom w wypełnianiu ich obowiązku i zastępując społeczność ludzką, podejmują w szkołach zadania wychowawcze, powołanie to wymaga szczególnych przymiotów umysłu i serca, jak najstaranniejszego przygotowania i ciągłej gotowości do odnowy i dostosowania się”²⁸.

24 DOK, nr 6.

25 DWCH, nr 1.

26 DWCH, nr 2.

27 DWCH, nr 1.

28 DWCH, nr 5.

Rolę wychowawcy eksponuje również Jan Paweł II, gdy stwierdza, że „wychowawca jest osobą, która «rodzi» w znaczeniu duchowym”²⁹. W innym miejscu papież zwraca uwagę na rolę świadectwa i postawy wychowawcy wobec wychowanków: „młode pokolenia pragną, by dorośli pokazywali im dzisiaj wartości i morale życia prowadzącego do szczęścia, lecz również chcą, by urzeczywistniając moralność zgodną z nauczaniem Kościoła, dostarczali im wzorców do naśladowania, które pomogą im w budowaniu własnej osobowości”³⁰.

Właściwa relacja pomiędzy wychowawcą a wychowankiem daje szansę na właściwe uformowanie sumienia, co jest niezwykle ważnym zadaniem wychowawczym, o czym przypomina katechizm: „Wychowanie sumienia jest zadaniem całego życia. Od najmłodszych lat wprowadza ono dziecko w poznanie i praktykowanie prawa wewnętrznego, rozpoznawanego przez sumienie. Roztropne wychowanie kształtuje cnoty; chroni i uwalnia od strachu, egoizmu, pychy, fałszywego poczucia winy i dążeń do upodobania w sobie, zrodzonego z ludzkich słabości i błędów. Wychowanie sumienia zapewnia wolność i prowadzi do pokoju serca”³¹.

„Wychowanie moralne polega przede wszystkim na formacji sumienia” – stwierdzają autorzy *Dyrektorium katechetycznego Kościoła katolickiego w Polsce*³². Formacja tam ma jednocześnie za zadanie „zakładać i pogłębiać formację ludzką katechizowanych”³³.

Analizowane wypowiedzi charakteryzują się docenieniem zarówno roli wychowawcy, nie wahając się nazwać jego pracy powołaniem, jak i racjonalnym zaufaniem wobec wychowanka. To ostatnie przejawia się w docenieniu możliwości wychowanków do coraz większej odpowiedzialności za własny rozwój, a także w podkreśleniu roli formacji sumienia, które ma dać wychowankowi sprawność właściwej oceny swojego postępowania.

3. Cele wychowania

W nauczaniu przedsoborowym pierwszorzędnym celem wychowawczym było ukształtowanie „dobrego chrześcijanina” i „uczciwego obywatela”³⁴. W deklaracji soborowej cel wychowania ujęty jest dwupłaszczyznowo, w perspektywie eschatologicznej oraz doczesnej³⁵. Zdaje się to odpowiadać dotychczas używanej terminologii. Jednak w sformułowaniach dokumentu widać istotną ewolucję nauczania Kościoła w odniesieniu do

29 Jan Paweł II, „List do rodzin, Watykan 1994”, nr 16.

30 Jan Paweł II, „Przemówienie wygłoszone podczas audiencji dla członków Rady Światowej Unii Nauczycieli Katolickich 28 kwietnia 1992 r.”, *L'Osservatore Romano* wyd. pol. 10 (1992): 15.

31 KKK, nr 1784.

32 Konferencja Episkopatu Polski, *Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce* (Warszawa, 2001), nr 26 (dalej PDK).

33 PDK, nr 26.

34 Dziekoński, *Rozwój wychowawczej myśli Kościoła na przestrzeni ostatnich wieków*, 78.

35 DWCH, nr 1.

teleologii wychowania. Po raz pierwszy bowiem obok celu wychowania chrześcijańskiego (cel ostateczny) określony został ogólny cel wychowania (dobro społeczności). Jak słusznie zauważa Stanisław Dziekoński: „cel wychowania chrześcijańskiego zawiera w sobie realizację celu wychowania w ogóle, gdyż w wychowaniu chrześcijańskim ma miejsce udoskonalenie i przemiana naturalnej postawy moralnej i religijnej wychowanika”³⁶. Janusz Tarnowski trafnie dopowiada, że takie ujęcie celu wychowania można nazwać egzystencjalnym, w odróżnieniu od ujęcia instytucjonalnego, charakterystycznego dla wcześniejszych dokumentów Kościoła³⁷. W deklaracji można zauważyć również inną ewolucję. Co prawda ideał wychowawczy, jakim jest dobry chrześcijanin, nie stracił nic ze swojej aktualności, jednak cel ten widziany jest jako efekt długotrwałego procesu i trzeba go osiągać stopniowo.

W nauczaniu papieża Jana Pawła II można dostrzec zatroskanie również o prawidłowe określenie celów wychowawczych. Przyjmując biskupów ze Stanów Zjednoczonych Ameryki na wizycie *ad limina apostolorum*, papież Polak nauczał: „katolicka edukacja jest naprawdę zainteresowana całą osobą, jego czy jej wiecznym przeznaczeniem i wspólnym dobrem społeczeństwa, które Kościół stara się popierać. W praktyce wymaga to zadbania o fizyczne, moralne i intelektualne dobro dzieci i młodzieży, tak żeby mogli zdobywać coraz doskonalszy zmysł odpowiedzialności, właściwie korzystając z wolności i przygotowywać się do czynnego udziału w życiu społecznym”³⁸. W takim kształtowaniu młodych niezbędna jest odpowiednia postawa wychowawców: „wy, chrześcijańscy wychowawcy, macie być tymi, którzy kształtują ludzi wolnych, podążających za prawdą, obywateli sprawiedliwych i prawych, budujących pokój”³⁹.

Katechizm Kościoła Katolickiego pośrednio dotyka tematyki celów wychowania zawsze tam, gdzie mówi o sensie i celowości życia człowieka. Tak się dzieje już we wstępie dokumentu, gdzie człowiek ukazany jest jako stworzony przez Boga, ale również przez Niego poszukiwany, wspomagany, kochany i przeznaczony do nawiązywania z Nim synowskich relacji, a także do życia wiecznego⁴⁰.

Cel wychowania religijnego określony został precyzyjnie w *Dyrektorium ogólnym o katechizacji*: „ostatecznym celem katechezy jest doprowadzić kogoś nie tylko do spotkania z Jezusem, ale do zjednoczenia, a nawet głębokiej z Nim zażyłości”⁴¹. W innym miejscu dokumentu podkreśla się, że katecheza: „za przykładem katechezy patrystycznej

36 Dziekoński, *Rozwój wychowawczej myśli Kościoła na przestrzeni ostatnich wieków*, 99.

37 Janusz Tarnowski, „Wprowadzenie do Deklaracji o wychowaniu chrześcijańskim”, w: Sobór Watykański II. *Konstytucje – Dekrety – Deklaracje* (Poznań: Pallottinum, 1986), 303–312.

38 Jan Paweł II, „Audiencja dla biskupów ze Stanów Zjednoczonych Ameryki, przybyłych z wizytą «ad limina apostolorum», Watykan, 28 października 1983”. W: *Wychowanie w nauczaniu Jana Pawła II (1978–1999)*, red. S. Urbański (Warszawa: Wyższa Szkoła Zarządzania i Przedsiębiorczości im. Bogdana Jańskiego, 2000), 235.

39 Jan Paweł II, „Spotkanie z nauczycielami i wychowawcami, León (Nikaragua), 4 marca 1983”, w: *Wychowanie w nauczaniu Jana Pawła II (1978–1999)*, red. S. Urbański (Warszawa: Wyższa Szkoła Zarządzania i Przedsiębiorczości im. Bogdana Jańskiego, 2000), 230.

40 KKK, nr 1; na ten temat więcej: Bagrowicz, *Edukacja religijna współczesnej młodzieży. Źródła i cele*, 189–192.

41 DOK, nr 80.

powinna kształtować osobowość wierzącego, a więc być prawdziwą szkołą pedagogii chrześcijańskiej⁴².

W myśli wychowawczej Kościoła cele wychowania religijnego są ukazane jako pochodna celów wychowania w ogólności. Dzięki takiemu ujęciu te dwie przestrzenie wychowania nie są ukazane jako oddzielne, a nawet podkreślona jest ich integralność. W takim ujęciu celów stawanie się lepszym człowiekiem i lepszym chrześcijaninem wzajemnie się stymuluje.

4. Środki wychowawcze

Po podjęciu refleksji nad celami wychowania kolejnym krokiem jest zastanowienie się nad sposobami osiągnięcia tychże celów, a więc nad tym, czy w dokumentach kościelnych znajdziemy również wskazania praktyczne, inspirujące do podejmowania konkretnych działań wychowawczych. Już soborowa *Deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim* „*Gravissimum educationis*” zapewnia, że Kościół chce wykorzystać wszystkie pomoce, „które przyczyniają się do rozwijania umysłów i kształtowania ludzi”⁴³. Wśród nich wymienia się: „środki społecznego porozumiewania się, rozmaite zrzeczenia, których celem są ćwiczenia duchowe i cielesne, stowarzyszenia młodzieżowe, a zwłaszcza szkoły”⁴⁴.

Obok środków „instytucjonalnych” dokumenty soborowe zwracają również uwagę na rolę atmosfery miłości i wzajemnego zaufania w wychowaniu, a także na wagę dobrego przykładu wychowawczego⁴⁵. Istotną metodą wychowawczą jest również indywidualne podejście do każdego wychowanka i jego wrodzonych właściwości⁴⁶. Przystosowanie powinno się również stawać zasadą wychowania w wierze. Jest ono świadectwem macierzyńskiego działania Kościoła oraz gwarancją tego, że „Ewangelia jest przekazywana autentycznie i żywo, jak pokarm zdrowy, a zarazem odpowiedni”⁴⁷.

Realizując misję wychowania w wierze, Kościół „zapobiegliwy o wszystkie odpowiednie środki troszczy się szczególnie o te, które są mu właściwe, a z których pierwszym jest katechizacja”⁴⁸. Katecheza zatem, która jest „wychowaniem w wierze dzieci, młodzieży i dorosłych; obejmuje przede wszystkim wyjaśnianie nauki chrześcijańskiej, podawane na ogół w sposób systematyczny i całościowy w celu wprowadzenia wierzą-

42 DOK, nr 33.

43 DWCH, nr 4.

44 DWCH, nr 4.

45 DWCH, nr 3, 8; Sobór Watykański II, „Dekret o apostołstwie świeckich «*Apostolicam Actuositatem*» (18.11.1965)”, w: Sobór Watykański II. *Konstytucje – Dekrety – Deklaracje* (Poznań: Pallottinum, 2002), 377–401.

46 DWCH, nr 1, 8.

47 DOK, nr 169.

48 Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska o katechizacji w naszych czasach* „*Catechesi tradendae*” do biskupów, kapłanów i wiernych całego Kościoła katolickiego (Rzym, 1979), 18, dostęp 27.10.2017, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/adhortacje/catechesi.html; DWCH, nr 4.

cych w pełni życia chrześcijańskiego⁴⁹, jawi się jako specyficzna metoda Kościoła, za pomocą której wychowuje on swoich członków w wierze.

W towarzystwie katechizowanym w ich wzrastaniu w wierze dyrektorium stawia jako wzór trzy pedagogie. Jest to pedagogia Boża: „jako genialny i przenikliwy wychowawca, Bóg przekształca koleje losu swojego narodu w lekcje mądrości, dostosowując się do różnego wieku i sytuacji życiowych⁵⁰; pedagogia Chrystusa, który „kontynuował «pedagogię Bożą» z doskonałością i skutecznością złączonymi z nowością Jego Osoby⁵¹; a także pedagogia Kościoła, który „opracował w ciągu wieków niezrównany skarb pedagogii wiary, przede wszystkim świadectwo katechetów i katechetek oraz świętych; różnorodność dróg i właściwych form komunikacji religijnej (...); drogie dziedzictwo nauk katechetycznych, kultury wiary, instytucji i posług na rzecz katechezy⁵²”.

Papież Franciszek porusza kwestię metod (również w procesie wychowania) w adhortacji apostolskiej *Evangelii gaudium*. Píše w niej, że nowych sposobów i środków wyrazu należy szukać u źródła i starając się o coraz większą głębię. „Za każdym razem, gdy staramy się powrócić do źródeł i odzyskać pierwotną świeżość Ewangelii, pojawiają się nowe drogi, twórcze metody, inne formy wyrazu, bardziej wymowne znaki, słowa zawierające nowy sens dla dzisiejszego świata⁵³. W innym miejscu dokumentu, podpowiadając konkretne rozwiązania, zachęca, aby „wszelka katecheza zwracała szczególną uwagę na drogę piękna («via pulchritudinis»). (...) W tej perspektywie wszystkie formy autentycznego piękna mogą być uznane za drogę prowadzącą do spotkania z Panem Jezusem⁵⁴. Interpretując słowa papieża nieco szerzej, można w nich odczytać zachętę do inkulturacji, a więc wykorzystania szansy, jaką daje złączenie procesu wychowawczego czy katechetycznego z odkrywaniem prawdziwych wartości obecnych w kulturze⁵⁵”.

Zakończenie

Analizując wypowiedzi Kościoła, począwszy od Soboru Watykańskiego II, można dojść do wniosku, że wychowanie jest istotną przestrzenią zainteresowania Kościoła. Znajduje to swoje odzwierciedlenie w dokumentach poświęconych w całości wychowaniu i formacji religijnej, jak też w innych dokumentach, w wypowiedziach papieży oraz w podejmowanej refleksji katechetycznej. Przytoczone w powyższym artykule fragmenty ukazują

49 KKK, nr 4.

50 DOK, nr 139.

51 DOK, nr 140.

52 DOK, nr 141.

53 Franciszek, *Adhortacja apostolska „Evangelii gaudium” o głoszeniu Ewangelii we współczesnym świecie* (Częstochowa: Edycja Świętego Pawła, 2014), nr 11 (dalej EG).

54 EG, nr 167.

55 Na ten temat więcej np.: Kazimierz Misiaszek, „Katecheza i kultura”, w: *Wybrane zagadnienia z katechetyki*, red. Józef Stala (Tarnów: Biblos, 2003), 19–71.

zarówno namysł teoretyczny Kościoła nad wychowaniem, jak i ukazywanie praktycznych rozwiązań i propozycji, a także zwracanie uwagi na realne zagrożenia.

W spojrzeniu Kościoła na wychowanie zauważa się istotną ewolucję myśli idącą w kierunku coraz bardziej integralnego spojrzenia na wychowanie we wszystkich jego aspektach. Konkretnym jego przejawem jest łączne traktowanie wychowania ogólnego i wychowania religijnego.

Analizując wybrane dokumenty Kościoła, zauważyć można język zaufania wobec współczesnych teorii pedagogicznych i psychologicznych. Nie jest to jednak zaufanie bezkrytyczne, teorie te przyjmowane są z pewnym dystansem i rezerwą, co niejednokrotnie sprawia, że akceptuje się je w oczyszczonej formie, bez ujęć skrajnych i jednostronnych. Dla Kościoła, co nie powinno dziwić, wzorem do wszelkich działań wychowawczych jest pedagogika personalistyczna, która patrzy na człowieka i na jego rozwój w sposób całościowy i integralny.

Na zakończenie można pokusić się o stwierdzenie, że w obecnym, niełatwym kontekście wychowawczym istnieje potrzeba aktualnych i usystematyzowanych wskazań Kościoła odnośnie do wychowania zarówno religijnego, jak i rozumianego w ogólności. Odpowiedzią na taką potrzebę mogłoby być uaktualnione dyrektorium katechetyczne, zwłaszcza biorąc pod uwagę, że obecne przeżywa już jubileusz 20-lecia swojego funkcjonowania.

Bibliografia

- Bagrowicz, Jerzy. *Edukacja religijna współczesnej młodzieży. Źródła i cele*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 2000.
- Bibliografia katechetyczna 1945–1995*. Oprac. Roman Murawski, Ryszard Czekalski, Jacek Tochmański. Warszawa: Wydawnictwo UKSW, 1999.
- Bibliografia katechetyczna 1996–2000*. Oprac. Ryszard Czekalski, Roman Murawski. Warszawa: Wydawnictwo UKSW, 2002.
- Bibliografia katechetyczna 2001–2010*. Oprac. Ryszard Czekalski. Warszawa: Wydawnictwo UKSW, 2012.
- Benedykt XVI. „List do diecezji rzymskiej o pilnej potrzebie wychowania (21.01.2008)”. *L'Osservatore Romano* wyd. pol. 4 (2008): 4.
- Dziekoński, Stanisław. *Rozwój wychowawczej myśli Kościoła na przestrzeni ostatnich wieków*. Warszawa: Wydawnictwo UKSW, 2004.
- Franciszek. *Adhortacja apostołska „Evangelii gaudium” o głoszeniu Ewangelii we współczesnym świecie*. Częstochowa: Edycja Świętego Pawła, 2014.
- Franciszek. „Rodzice nie mogą rezygnować z wychowywania dzieci. Audiencja generalna 20 maja 2015 r.”. Dostęp 30.04.2017. http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/franciszek_i/audiencje/ag_20052015.html.

- Jan Paweł II. „Audiencja dla biskupów ze Stanów Zjednoczonych Ameryki, przybyłych z wizytą «ad limina apostolorum», Watykan, 28 października 1983”. W: *Wychowanie w nauczaniu Jana Pawła II (1978–1999)*, red. S. Urbański, 235. Warszawa: Wyższa Szkoła Zarządzania i Przedsiębiorczości im. Bogdana Jańskiego, 2000.
- Jan Paweł II. *Adhortacja apostołska o katechizacji w naszych czasach „Catechesi tradendae” do biskupów, kapłanów i wiernych całego Kościoła katolickiego*. Rzym, 1979. Dostęp 27.10.2017. https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/adhortacje/catechesi.html.
- Jan Paweł II. „List apostołski «Parati semper» Ojca Świętego Jana Pawła II do młodych całego świata z okazji Międzynarodowego Roku Młodzieży”. Dostęp 30.10.2017. https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/listy/parati.html.
- Jan Paweł II. „List do rodzin, Watykan 1994”. Dostęp 30.10.2017. https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/listy/gratissimam.html.
- Jan Paweł II. „Prymat wartości moralnych. Do nauczycieli i studentów w Glasgow, 1 VI 1982”. W: Jan Paweł II, *Nauczanie społeczne*. T. 3. Cz. 2 1982, red. P. Nitecki, J. Skwara, W. Szymczak, 652. Warszawa: Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych, 1986.
- Jan Paweł II. „Przemówienie w siedzibie Organizacji Narodów Zjednoczonych do spraw Oświaty, Nauki i Kultury (UNESCO), Paryż, 2 czerwca 1980”. W: Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*. T. 10 *Homilie i przemówienia z pielgrzymek – Europa*. Cz. 2 *Francja, Hiszpania, Portugalia, kraje Beneluksu*, 99–108. Kraków: Wydawnictwo M, 2008.
- Jan Paweł II. „Przemówienie wygłoszone podczas audiencji dla członków Rady Światowej Unii Nauczycieli Katolickich 28 kwietnia 1992 r.”. *L'Osservatore Romano* wyd. pol. 10 (1992): 15.
- Jan Paweł II. „Spotkanie z nauczycielami i wychowawcami, León (Nikaragua), 4 marca 1983”. W: *Wychowanie w nauczaniu Jana Pawła II (1978–1999)*, red. S. Urbański, 230. Warszawa: Wyższa Szkoła Zarządzania i Przedsiębiorczości im. Bogdana Jańskiego, 2000. *Katechizm Kościoła Katolickiego*. Poznań: Pallottinum, 2002.
- Konferencja Episkopatu Polski. *Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce*. Warszawa, 2001.
- Kongregacja ds. Duchowieństwa. *Dyrektorium ogólne o katechizacji*. Poznań: Pallottinum, 1997.
- Kongregacja ds. Duchowieństwa. „Ogólna instrukcja katechetyczna «Directorium Catechisticum Generale»”. W: *Katecheza po Soborze Watykańskim II w świetle dokumentów Kościoła*, red. W. Kubik. T. 2, 91–192. Warszawa, 1985.
- Mastalski, Janusz. „Model wychowania w nauczaniu bł. Jana Pawła II”. *Verbum Vitae* 21 (2012), 253–271.
- Misiaszek, Kazimierz. „Katecheza i kultura”. W: *Wybrane zagadnienia z katechetyki*, red. Józef Stala, 19–71. Tarnów: Biblos, 2003.
- Murawski, Roman. „Wiara a wychowanie”. *Colloquia Theologica Ottoniana* 1 (2014): 59–71.
- Pius XI. *Encyklika Jego Świątobliwości Piusa XI z Boskiej Opatrzności papieża do patriarchów, prymasów, arcybiskupów, biskupów i innych ordynariuszy, żyjących w zgodzie i jedności ze Stolicą Apostołą i do wszystkich wiernych katolickiego świata O chrześcijańskim wychowaniu młodzieży „Divini illius magistri”*. Warszawa: Te Deum, 1999.

Sobór Watykański II. „Deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim”. W: Sobór Watykański II. *Konstytucje – Dekrety – Deklaracje*, 313–324. Poznań: Pallottinum, 1986.

Sobór Watykański II. „Dekret o apostołstwie świeckich «Apostolicam actuositatem» (18.11.1965)”. W: Sobór Watykański II. *Konstytucje – Dekrety – Deklaracje*, 377–401. Poznań: Pallottinum, 2002.

Tarnowski, Janusz. „Wprowadzenie do Deklaracji o wychowaniu chrześcijańskim”. W: Sobór Watykański II. *Konstytucje – Dekrety – Deklaracje*, 303–312. Poznań: Pallottinum, 1986.

Streszczenie

Współczesne dokumenty Kościoła, nawiązując do tradycji wcześniejszych, chętnie podejmują temat wychowania, zarówno mając na uwadze wychowanie ogólne człowieka, jak i wychowanie religijne. Zagadnienie to jest również częstym tematem wypowiedzi papieży, jak i refleksji katechetycznej. Opracowanie prezentuje panoramę posoborowego nauczania Kościoła zarówno dotyczącą określenia i istoty wychowania, relacji między wychowawcą a wychowankiem, jak i określającą cele wychowawcze i sposoby ich osiągnięcia. Zebrane wypowiedzi składają się na całościową wizję wychowawczą charakteryzującą się szacunkiem dla procesu wychowania, ale i wychowanków, a także odnoszącą ich zarówno do doczesnego, jak i wiecznego celu wychowania.

Słowa kluczowe: wychowanie, wychowanie religijne, nauczanie Kościoła, katecheza

Abstract

EDUCATIONAL INDICATIONS IN THE CONTEMPORARY TEACHING OF THE CHURCH

The contemporary documents of the Church, referring to earlier traditions, willingly take up the subject of nurturing. The subject discusses both general and religious education. This issue is also a frequent topic of the Pope's statements as well as catechetical reflections. The study presents a plethora of the post-Conciliar Church teaching about the definition and the essence of education, the relationship between the educator and education defining educational goals and the ways to achieve them. The statements build a comprehensive educational vision characterized by the respect for the process of upbringing and foster children. It also refers to the purpose of education, both temporal and eternal.

Keywords: upbringing, religious education, Church teaching, catechesis